

---

**МАЦИШИНА З.А.,**  
кандидат педагогічних наук,  
кафедра образотворчого  
мистецтва, дизайну та методики  
їх викладання, Тернопільський  
національний педагогічний  
університет  
імені Володимира Гнатюка,  
м. Тернопіль

## **НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ ПРЕДМЕТІВ ЦИКЛУ ДЕКОРАТИВНО- ПРИКЛАДНОГО МИСТЕЦТВА В ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ШКОЛАХ КІНЦЯ XIX ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ**

*В статті звертається увага на навчально-методичне забезпечення предметів циклу декоративно-прикладного мистецтва в загальноосвітній школі. Зроблено аналіз діяльності дослідників вивчення декоративно-прикладного мистецтва в період кінця XIX початку XX століття.*

**Ключові слова:** виховання, навчання, школа, процес, предмет, декоративно-прикладне мистецтво, культура.

*В статье обращается внимание на учебно-методическое обеспечение предметов цикла декоративно прикладного искусства в общеобразовательной школе. Сделан анализ деятельности исследователей изучения декоративно прикладного искусства в период конца XIX начала XX века.*

**Ключевые слова:** воспитание, учеба, школа, процесс, предмет, декоративно прикладное искусство, культура.

*In the article attention applies on the navchal'no-metodichne providing of the articles of cycle decoratively applied arts at general school. The analysis of activity of researchers of study is done decoratively applied arts in the period of end of the XIX beginning of XX age.*

**Key words:** education, studies, school, process, object, decoratively applied art, culture.

Естетично важливу роль у навчанні та вихованні школярів відіграє вивчення декоративно-прикладного мистецтва в загальноосвітній школі.

Проблема вивчення декоративно-прикладного мистецтва в школі є однією з провідних і викликає велику зацікавленість серед теоретиків і практиків, її досліджували такі науковці: Т. Джаман («Розвиток народної освіти на Волині (XVIII – XX ст.)»); Р. Захарчук-Чугай («Народне декоративне мистецтво Яворівщини»); М. Костишина («Художні особливості українського народного костюма Північної Буковини»); З. Резніченко («Мистецький декоративно-ужитковий компонент у змісті професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів у вищих навчальних закладах»); Д. Скільський («Вивчення народного декоративно-прикладного мистецтва в школі як засіб розвитку творчих здібностей учнів»).

**Метою статті** – ґрунтовно дослідити навчально-методичне забезпечення виховного процесу предметів циклу декоративно-прикладного мистецтва в загальноосвітніх школах кінця XIX початку XX століття.

Н. Миропольська у дослідженні «Мистецька освіта у школі: концептуальні підходи» [2], вважає, що естетичне виховання має сприяти становленню і розвитку передусім чуттєвої культури школярів унаслідок єдності п'яти складових: 1) специфіки естетичного як ціннісного ставлення людини до дійсності; 2) художньої діяльності людини; 3) «граничності» естетичної проблематики з проблематикою суміжних наук – етики, психології, мистецтвознавства, педагогіки. Цей третій елемент має свої витоки в українській філософській школі, зокрема, притаманній київській, харківській та львівській теоретичним школам (М. Бердяєв, В. Винниченко, П. Гогоцький, Д. Овсянико-Куликовський, О. Потебня, Ф. Прокопович, Г. Сковорода, І. Франко, Т. Шевченко,

Г. Шпет, П. Юркевич); 4) акмеїстичного контексту, що несе в собі аналіз як феноменів «найкращої пори, найвищого рівня», так і феноменів «зрілості, сили, мужності», а, отже, вчить молоду людину дивитися на світ відкритими очима і не піддаватись ударам долі; 5) монадності людини.

Реконструкція цих теоретичних традицій в школі має задавати загальну спрямованість інтересам і пориванням учнів, ієрархії індивідуальних переваг і взірців, а головне – міру готовності та рішучості до реалізації власного сценарію життя.

Естетичне виховання насамперед має бути спрямовано на виховання специфічної якості неповторної унікальної індивідуальності, яка реалізує себе у вчинку, що міститься у творах мистецтва, а також на знаходження школярами свого слова спочатку в мистецтві, а потім і в навколишньому житті, їхній активній співпричетності до буття [2, с. 124].

У підручнику «В сучасній школі» (під редакцією С. Русової, Ю. Сірого, Я. Чепіги і С. Черкасенка) С. Панасенко, зазначає, що для української дитини, яка часто приходить до школи, не знаючи ані єдиного слова московського, школа з першого ж разу робить враження чогось чужого, від її життя далекого [4, с. 6].

Щоб таке враження потім не стало домінуючим, школа повинна докласти максимум зусиль і зацікавити дитину процесом здобуття нових знань.

У цьому ж підручнику вже згадуваний С. Панасенко висловлює думку про те, що одно з найголовніших завдань школи – розвинути розум у дитині, розбудити в неї думку, зробити їх швидкими та гострими. Тим часом від довгого, безглузкого такого читання дитячий розум, його здібності не тільки не розвиваються, а навпаки, притупляються [4, с. 17].

Потрібно поступово давати дитині посильні завдання, які б розвивали її творчі здібності та нахили. Писати самостійну роботу, в якій повинен ви-

являться творчий дух дітей, – це зовсім неможлива праця в українських школах: у ту годину в дитячій голові відбувається такий важкий процес, який здався б не по силі дорослому чоловікові, а не то що дитині. Нелегка праця на перших порах у школі висловлювати на папері свої думки навіть рідною мовою, а коли до цього треба ще свої слова перекладати в умі [4, с. 23].

Це, звичайно, дуже важко для молодшого школяра.

Як загадує С. Тодосієнко у підручнику «Розмова про школу», російський педагог (людина, що добре знається на освітній справі) К. Ушинський (з наших-таки українців) звернув пильну увагу свою на це, придивився й побачив, що українська дитина швидко забуває свою шкільну науку, бо не змогла вона як слід прищепитись їй в школі, бо школа українській дитині не рідна, чужа [8, с. 8].

Зрозуміло, що тільки національна українська школа з її науковими закладами і славними традиціями може забезпечити всебічний розвиток учня і прищепити йому любов до знань.

Професор В. Крицінський у своїй праці «Про нові методи вивчення рисунку в школі» (1898) на основі своїх багаторічних спостережень робить висновки про те, що малювання запроваджено як обов'язковий предмет у всіх загальноосвітніх школах, бо «...предмет цей особливо впливає на формування характеру шляхом планового формування порядку, точності та чистоти» [3, с. 1].

Він говорить про велике значення вивчення живопису в школі для «правильного розвитку промисловості, ремесла, мистецтва та науки» [3, с. 1]. Немає жодної професії, жодної посади та установи, де б не цінувалося сформоване почуття доброго смаку. Тому завданням школи є стимулювання суспільства до розвитку цієї галузі, а особливо – усвідомлення шкільною молоддю того, що їх патріотичним обов'язком у відбудові держави є фахова підготовка з нахилом до практич-

них професій, особливо ремесел, промислів і торгівлі.

Саме з художнього промислу, на думку автора, починається мистецтво в усіх цивілізованих націях, тому необхідно починати з нього. Проте малюнок сам по собі має стати не метою, а лише засобом вираження художнього виховання, розвитку спостережливості, уваги в учнівській молоді. Через науку малювання учні мають навчитися спостерігати та розуміти прекрасне в природі і творах мистецтва.

Живопис слугує не тільки для самовираження за допомогою форми і кольору, а є також важливим засобом виховання і формування національної культури. «Ми вчимо молодь малювати не для того, щоб вона створювала гарні картини, а для того, щоб правильно розвивалися її здібності. Якщо здібності народу піднімаються шляхом формування хорошого смаку, то почуття прекрасного впливає на промисел і рукоділля, бо людина зі сформованим смаком, виготовляючи предмети вжитку, буде керуватися набутими навичками в галузі прекрасного», – писав професор В. Крицінський свого часу [3, с. 8], – «... після релігій мистецтво є тою річчю, яка може піднести людину над тваринними почуттями і дати їй внутрішнє задоволення» [3, с. 8].

У цій же праці автор рекомендував вивчення рисунку в школі пов'язувати з вивченням зоології, ботаніки, історії мистецтва, історії літератури. Під час викладання географії, фізики, природознавства вчений радив учителям заохочувати учнів до малювання, виконання ескізів, відтворення з пам'яті характерних образів, форми і кольору. На уроках малювання він пропонував звертати особливу увагу на кольори: способи їх передачі, гаму, символічне значення, сприйняття людським оком, викликані відчуття, використання у різноманітних художніх творах. Цим в учнівській молоді формується естетичний смак, культура передачі та сприйняття емоцій і почуттів та рівень

культури загалом.

Невід'ємним складником цього предмету були також відомості з історії світового мистецтва та художнього промислу, особлива увага звертається на виокремлення періодів у розвитку культури, напрямків у мистецтві, знання представників світової та польської живописних шкіл, прикладного мистецтва.

В. Крицінський наголошує на врахуванні у навчанні індивідуальних особливостей учнів, їхніх здібностей, можливостей, а також на індивідуальному підході, що допомагають урізноманітнити способи та методи роботи на уроці. Навчання живопису у загальноосвітніх школах має відбуватися в контакті з іншими основними предметами, а вчитель повинен володіти знаннями педагогічних та дидактичних засад для того, щоб правильно побудувати процес навчання та застосувати матеріал до вікових особливостей розвитку учнів.

У своїй праці педагог В. Крицінський зобразив моделі навчання живопису для учнів 7–8 класів, а також багато уваги приділяє методам навчання.

А. Пругавін у другому, значно доповненому С.-Петербурзькому виданні «Законои і довідкові дані з початкової народної освіти» (1904) пункти 102–105 присвятив рекомендаціям щодо викладання креслення і малювання, які мають розвивати в учнів уміння правильно відображати через малюнок нескладні предмети з навколишньої природи і техніки. У виборі оригіналів і моделей, пише автор, учитель має керуватися «практическою применимостью ихъ къ будущей деятельности воспитанниковъ; поэтому удобнее всего выбирать рисунки, относящееся къ ремесламъ, простые орнаменты, изображешя классныхъ принадлежностей, планы сельскихъ построекъ и земельныхъ участковъ.» [5 с. 492–527].

Мета курсу малювання в тому, щоб навчити учнів робити це правильно і чисто, тому вчитель «долженъ отказать отъ мысли требовать отъ

воспитанниковъ художественности въ исполненны, а довольствоваться темъ результатомъ, до котораго можетъ достигнуть каждый ученикъ» [5, с. 492–527].

Автор рекомендує давати учням домашнє завдання не тільки на вихідні дні, а й на канікули. Програма розрахована для 1–3 класів. Видом контролю успішності учнів після завершення кожного курсу навчання є екзамен у вигляді виконання малюнків за принципом від зображення простих орнаментів і частин обличчя (1-й клас) до виконання етюдів, пейзажів з природи або фотографії (3-й клас) з поясненням загальних законів перспективи.

Автор практичного poradnika для вчителів «Як потрібно викладати рукоділля для жінок у народних сільських школах» А. Роговська (1913) [7], зазначає, що у зв'язку зі зміною місця і ролі домашнього господарства, «йдучи в ногу з часом мусимо змінити своє відношення до викладання у школі рукоділля для жінок. Розуміє це і влада, яка видала новий навчальний план». У poradniku мова йде про значення рукоділля для сільських жінок, яке є «інтегральною частиною домашнього промислу і основною добробуту», тому не можна легковажити викладанням цього предмету, а школа «має обов'язок поступово призвичаїти дівчат до ручної праці, будити і формувати їх естетичні смаки, практичність, берегти від зайвих матеріальних затрат.

Якщо школа виконає своє завдання, ми не побачимо по селах молодших і старших дівчат, які просто бездіяльно сидять і слухають розмови дорослих, часом селяни з нудьги йдуть до корчми, що погано впливає на їх моральність, а побачимо їх за корисною роботою, рукоділлям. Таким чином, школа підніме значення і вартість домашніх виробів, тобто домашнього промислу» [7, с. 6].

Для того, щоб вироби не залежувалися в школі, на уроках виготовляти предмети вжитку: шкільні рушники,

обруси і рушники для церкви і костелу, носові хусточки та фартушки (які роздавали сільській бідності). За 4–5 днів до закінчення навчального року у школі організували виставку робіт учнів, на яку запрошували представників ради зміни, батьків та ін. «Добре ведена робота на заняттях ручної праці приносить багато матеріальної і моральної користі кожному дому» [7, с. 7].

А. Роговська акцентує увагу на тому, що завданням школи «стало виховання і формування працьовитої та вправної жінки, яка би поряд з іншими вміннями могла шити та кроїти домашній одяг» [7, с. 8].

У змісті поради наведено також витяг з навчального плану для загальної однорічної школи:

«Мета навчання: розбудити інтерес до ручної праці, порядку, чистоти, охайності, ощадливості. Навчити дівчат виконувати найпростіші і найпотрібніші жіночі роботи, особливо шиття, крій, латання та ремонт одягу.

Зауваження: на всіх етапах навчання потрібно говорити про матеріали, які використовуються для пошиття одягу, про їхні особливості, ціну.

У вивченні вишивки, в'язання гачком, або на спицях потрібно враховувати місцеві традиції, сімейні звичаї.

I рівень (2 рік навчання): 1 двогодинне заняття в тиждень. Навчання розпочинається від Великодня. Основи шиття, робота з голкою, проста обробка грубої тканини

II рівень (3 і 4 рік навчання): 1 двогодинне заняття в тиждень. Вправи з шиття: найчастіше вживані у цій місцевості шви, зашивання та латання, типове оздоблення, обробка хусток, рушників, крій фартухів, спідниць та запасок за місцевими традиціями».

На вищих рівнях виробу та завдання ускладнюються» [7, с. 11].

Крім практичної цінності, навчання ручної праці у школі, – вважає А. Роговська, – має також і виховне значення. «Вчителька повинна звертати увагу дівчат на акуратність, охайність,

старанність, щоб вони у шитті шукали задоволення. Уроки ручної праці не можуть однак приготувати до професійної праці з огляду на малу кількість годин та юний вік учениць» [7, с. 13].

Наводяться у посібнику і певні гігієнічні поради:

а) хороше приміщення: добре освітлене, відповідно облаштоване;

б) правильне положення тіла під час роботи;

в) відстань від роботи до очей (приблизно 33 см);

г) врахування фізіологічних особливостей та фізичних вад певних дітей;

загальні дидактичні засади

- 1) робота повинна бути не просто механічною, вона має спонукати дівчат до мислення: вибирати тканину, нитки, інші матеріали для оздоблення;
- 2) на заняттях необхідно прагнути до вироблення самостійності, використання індивідуальної роботи, роботи в групах;
- 3) дотримуватись принципів доступності і поступового впровадження нового матеріалу, йти від простого до складного;
- 4) не забувати про втому дівчат, робити за необхідності перерву (заспівати пісеньку і т.п.)
- 5) пильнувати за чистотою рук учениць, після закінчення роботи матеріал складати в торбину і віддавати вчительці, забирати роботу додому забороняється.

Детальні методичні вказівки стосуються особливостей вишивання, плетіння гачком, зашивання, латання та крою; обладнання, матеріалів та додаткового курсу з виготовлення складніших речей – білої блузочки з різними видами оздоблення, кольорового вовняного каптанчика, чоловічої сорочки» [7, с. 13].

К. Гомолац у своєму посібнику «Основні принципи побудови плаского орнаменту і методика декоративного курсу» (1920) [1]. порушує значення декоративно-прикладного мистецтва

у житті народу. На думку автора, форми його вияву є невід'ємним явищем культурного життя людини в усіх суспільних прошарках усіх народів, у всі часові періоди, у кожному предметі, що його торкаються руки людини. Воно «обплітає» орнаментом глиняні горшки, «вгризається» у дерево, цеглу і камінь, сплітає нитки в узорчаті тканини, вигинає метал, переносить на папір нові світи. «Можна сказати без перебільшення, що мистецтво з'являється всюди, де людська рука творить нові форми» [1, с. 3] і є оригінальним явищем, оскільки втілює у собі почуття прекрасного, що є складовою частиною людської душі.

Витвори людських рук К. Гомолац поділяє на дві групи: технічні, прикладні й витвори мистецтва. Цей поділ досить умовний і виникає як потреба створити певний предмет, а почуття прекрасного диктує бажання надати йому певної форми (оздобити). Людина, вийшовши від наслідування природи, вступила в сферу декоративно-прикладного мистецтва цілком самостійно й одразу розвивалася всесторонньо, даючи початок усіх основних його напрямків [1, с. 4].

К. Гомолац стверджує, що орнамент опирається на геометричні форми і впливає з почуття гармонії, ритму, без якого немає ані образу, ані архітектури, немає взагалі образотворчого мистецтва, так як без почуття ритму і гармонії звуку немає музики, поезії, танцю [1, с. 17].

Декоративно-прикладне мистецтво полягає у облагородженні і оздобленні якогось предмету, який творить людина. Існує для цього якийсь матеріал, на якому воно розвивається, знаряддя, способи і техніка.

Геометрія і декоративно-прикладне мистецтво використовують геометричні фігури, де геометрія займається абстрактними фігурами, досліджуючи їх логічні зв'язки, а декоративно-прикладне мистецтво винятково матеріальними фігурами, і не полягає на співвідношенні фігур самих по собі,

а на враженнях, які викликають ці фігури та їх співставлення. Є матеріали і техніки, які вимагають декоративних форм простих, а інші – розвитку більш складних, багатших та вільніших [1, с. 18-19].

Автор детально розглядає види орнаментів від найпростішого до найскладнішого з використанням відповідної термінології: декоративний мотив, дорійський та іонійський порядок (при використанні чорних та білих квадратів), симетрія та асиметрія, односторонні та двосторонні мотиви, повторюваність і сталість, площинний ритм, ритмічний центр (середина) орнаменту, просторова вісь орнаменту, будова орнаменту, постулат однозначності декоративних елементів, матеріальна однорідність, засади ритмічної кристалізації, крива та ламана лінії, спіральна та хвиляста лінії, галузковий порядок і т. ін.; техніки з використанням пензля.

Особливу увагу звертає на колористику, зв'язок між будовою орнаменту та кольорами. На прикладі ткацтва розглядає особливості килимарства, а також наводить вправи з витинанкової техніки; подає основи писанкарства з урахуванням різноманітних технік. Посібник насичений відповідними ілюстраціями [1, с. 16].

С. Пігонь у своїй праці «До основ національного виховання» (1920) акцентує увагу на усвідомленні життя в категорії національної незалежності: «навіть, якби відійшли всі наслідки неволі, ця залишиться» [6, с. 12]. Однією з проблем такого становища він вважає існування двох станів душі: селянської (хлопської) і панської, що «мусять знайти спільне між собою. Оминаю вже різницю територіальну, бо її ще можна усунути» [6, с. 12].

На думку автора, селяни і пани відрізняються вірою (способом віри в Бога), одягом, традиціями і звичаями, однак необхідно шукати те, що поєднує, що є точкою дотику, позаяк «різниця між панами і селянами стали причиною безрезультативної

національно-визвольної боротьби» [6]. Основним на даному етапі є національне виховання, тому молодь необхідно виховувати через навчання, бо «інтелігент у своїй освіті істотно відрізняється від селянина, який має велику потребу в освіті і цю потребу потрібно задовольнити. У навчанні треба використати усі елементи, які би мали національне спрямування. Це можуть бути навіть народні елементи з національної культури, щоб національна традиція стала їхньою ідеєю»

[6, с. 30–31].

Отже, аналізуючи праці видатних педагогів, архівних джерел, що стосуються діяльності різноманітних закладів освіти досліджуваного періоду, робимо висновок, що учнівська творчість найкраще розвивається, пізнаючи і продовжуючи творчі традиції народу, засвоюючи матеріалізоване в них народне творче мислення. Окремі з аналізованих посібників не втратили своєї актуальності і в наш час та можуть бути використані вчителями.

### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Homolacs K. *Podstawowe zasady budowy ornamentu płaskiego i metodyka kursu zdobniczego* / Karol Homolacs. – Lwów ; Warszawa : Książnica polska Towarzystwa nauczycieli szkół wyższych, 1920. – 277 s.
2. *Збірник наукових праць. Педагогічні науки. Вип.42.* – Херсон : Видавництво ХДУ, 2006. – 410 с.
3. Kryciński W. *Rysunki odręczne, zdobnicze i malarstwo dekoracyjne : nowe metody nauczania w szkołach różnych typów, według planów Ministerstwa W.R.I.O.P. / Walerjan Kryniński.* – Lwów ; Warszawa ; Kraków : Wydawnictwo zakładu narodowego imienia Ossolińskich, 1926. – 140 s.
4. Панасенко С. В сучасній школі / С. Панасенко. – Вид. 2-е. – К. : [б. в.], 1917. – 24 с. – (Українська Педагогічна Бібліотека ; № 3).
5. Пругавинь А. С. *Законы и справочныя свѣдѣнія по начальному народному образованию* / А. С. Пругавинь. – 2-е, значительно дополненное издание. – С.-Петербург : Общественная Польза, 1904. – 1096 с.
6. Pigoń S. *Do podstaw wychowania narodowego* / Stanislaw Pigoń ; ze słowem wstępem I. Chrzanowskiego. – 2-e wyd., rozszerzone. – Lwów : Nakładem Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, 1920. – 246 s.
7. Rogowska A. *Jak należy uczyć robót rącznych kobiecych w szkołach ludowych wiejskich : praktyczny podręcznik dla nauczycielek robót ręcznych w szkołach ludowych wiejskich* / Anna Rogowska. – Lwów : Polonia, 1913. – 62 s.
8. Тодосієнко С. *Розмова про школу* / С. Тодосієнко. – Київ : [б. в.], 1912. – С. 16.